

1. Αρχαίοι μονολιθικοί κίονες στη βεση "Μύλοι" της Κορύστου (φωτ. 1959).

ΤΑ «ΔΡΑΚΟΣΠΙΤΑ»

Η πρόσκληση για να γράψω το άρθρο αυτό με γύρισε τριάντα ακριβώς χρόνια πίσω και έφερε στο νου μου ευχάριστες αναμνήσεις. Ήταν πραγματικά μια «ηρωική εποχή», χωρίς μέσα, όπου, κάτω από δύσκολες συνθήκες παραμονής και διατροφής, προσπαθούσαμε να μελετήσουμε, να αποτυπώσουμε, να σχεδιάσουμε και να φωτογραφίσουμε τα «παράδοξα» αυτά μνημεία και να προωθήσουμε, όσο αυτό ήταν δυνατό, τις γνώσεις μας γι' αυτά.

Τα «δυσερμήνευτα» αυτά κτίσματα της αρχαιότητας βρίσκονται στη δυτική πλευρά της ορεινής μεσημβρινής άκρης της Εύβοιας, κοντά στα Στύρα, χαμένα στις πλαγιές του βουνού Κλιόσι, και ένα άλλο, το σπουδαιότερο, στην κορυφή της Όχης, επάνω από την Κάρυστο.

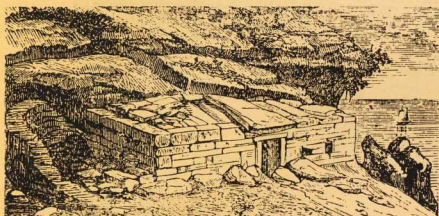
Όσοι ασχολήθηκαν μ' αυτά συνήθισαν να τ' αναφέρουν ως «δρακόσπιτα» ή «σπίτια του Δράκου». Οι ντόπιοι τα ονομάζουν «Ντραγκό» ή «Δραγκό». Η ονομασία αναφέρεται απόλυτα στον τρόπο δομής των κτισμάτων αυτών με γκριζωπούς ασβεστόλιθους, μεγάλων, συνθήως, διαστάσεων, χτισμένους με γνώση και τόλμη. Έτσι οι βοσκοί της περιοχής, που συμβίωσαν με τα κτίσματα αυτά για αιώνες, εντυπωσιάζονταν συγκρίνοντάς τα με τα καλύβια των ποιμενικών τους εγκαταστάσεων ή τα σπίτια των χωριών τους γι' αυτό ακριβώς τα θεωρούσαν έργα υπερανθρώπων, κυκλώπων, και κατοικίες «δράκων».

Τα περισσότερα από τα «δρακόσπιτα» χρησιμοποιήθηκαν τους αιώνες που ακολούθησαν στο πλείστον ως τόποι σταυλίσεως των κοπαδιών (στρούγγες). Ήταν φυσικό λοιπόν οι κοπριές των γιδιών που «στάλιζαν» να γεμίζουν τα μαντριά και παρ' όλους τους ετήσιους καθαρισμούς, να υψώνουν, σε ορισμένες περιπτώσεις, την εσωτερική στάθμη. Χρειάστηκαν λοιπόν να γίνουν σε ορισμένα σημεία δοκιμαστικές τομές για να προσδιοριστεί η εσωτερική στάθμη του δαπέδου.

Στα χρόνια που μεσολάβησαν επέστρεψα πολλές φορές για να συμπληρώσω τις παρατηρήσεις μου και τις παλιότερες αποτυπώσεις, στις οποίες πολύ με βοήθησαν, όπως και στον καθαρισμό και τη φωτογράφιση των ευρημάτων, οι παλιοί φοιτητές μου κ.κ. Χρ. Τσιλαλής, Δημ. Ιωαννίδης και Γρηγ. Βοζάνης.

N. K. Μουτσόπουλος

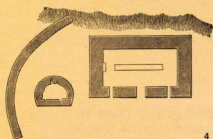
Αρχιτέκτων-Αρχαιολόγος-Διπλ. Θεολ. Σχολής Α.Π.Θ.

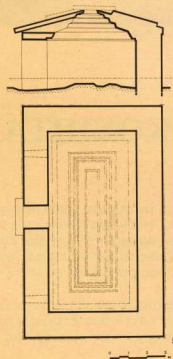
2

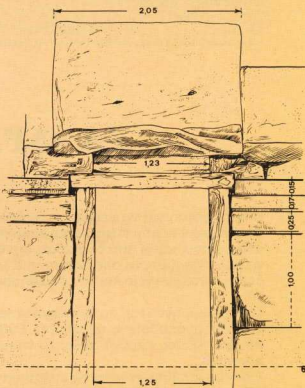
3

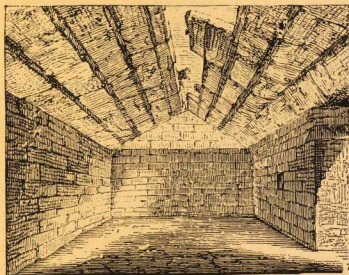
4

5

6

7

2. Εξωτερική όψη του δρακόσπιτου της Όχης (E.Guhl - W.Koner, La Grèce, Paris 1884, σ. 8, εικ. 5).

3. Τοπογραφικό σκαρίφημα της περιοχής των Στύρων, όπου τα "δρακόσπιτα".

4. Κάτοψη του δρακόσπιτου της Όχης (E.Guhl - W.Koner, κατά μετάφραση O. Reimann, La Grèce, vol. I, Paris 1884, σ. 9, εικ. 6). Διακρίνεται ο καμπύλος τοίχος και ο υπαίθριος θωμός.

5. Άνω, εγκάρσια τομή. Κάτω, κάτοψη με προβολή της προεξοχής της στεγασίας στο "δρακόσπιτο" της Όχης.

6. Η θύρα εισόδου στη μεσημβρινή πλευρά του "δρακόσπιτου" της Όχης. Εξωτερική όψη.

7. Εσωτερική όψη του δρακόσπιτου της Όχης (E.Guhl - W.Koner, La Grèce, Paris 1884, σ. 10, εικ. 7).

Ο πρώτος που ανακάλυψε το δρακόσπιτο στην κορυφή της Όχης, στις 11 Σεπτεμβρίου στα 1797¹ ήταν ο Μ. Ρ. Hawkins. Αν εξετάσουμε χρονολογικά τις διάφορες δημοσιεύσεις, τις σχετικές με τα δρακόσπιτα της Όχης και των Στύρων², βλέπουμε πως είναι αρκετές, και σ' όλους τους περιηγητές προέβλεψαν μεγάλη εντύπωση: ο καθένας μάλιστα καταπίδαχτος χωριστά να δώσει μια εξήγηση του προορισμού τους.

Ο Ern. Ulrichs δημοσίευσε στο *Annali dell' Istituto di Correspondenza Archeologica*, τ. XIV 1842 ("Intorno il tempio di Giunone sul Monte Ocha vicino a Carystos", σ. 5-11, και πίνακας στο *Monumenti inediti publicati dell' Istituto di Correspondenza Archeologica*, III, XXXVII, 1839-43, pl. 37, 1-3), και τον ίδιο χρόνο στο περιοδικό «Ευρωπαϊκά Ερασιματικά» της Αθήνας (τ. Α', εός Β', φύλλ. Ε', σ. 359-362), μια μελέτη με τίτλο «Περί του έπι της Όχης ναού του Διός και της Ήρας».

Από τον τίτλο καταλαβαίνουμε πως και ο Ulrichs επίσης θεωρούσε το δρακόσπιτο της Όχης ως ναό. Η μελέτη αυτή του Ulrichs αναδημοσιεύθηκε τον Ιανουάριο του 1843 στο περιοδικό «Αποθήκη των ωφελιμών εννοιών» της Σμύρνης (τ. 7ος, σ. 7-8) με τίτλο: «Όπι ήτις η Όχης ναός του Διός και της Ήρας».

Το 1850 ο F.G. Welcker δημοσίευσε στο *Kleine Schriften* (τ. III, Bonn 1850, σ. 376-392) μελέτη με τίτλο «Der kleine Tempel auf der Spitze des Berges Ocha in Euboea». Ο Ludwig Ross, στη μελέτη του «Wanderungen in Griechenland im Gefolge des Königs Otto und der Königin Amalie» (τ. II, Halle 1851, σ. 28-31).

Το 1852 δημοσιεύτηκε στο *Mémoires présentés par divers savants à l'Académie des Inscriptions et Belles-Lettres* (série 1ère, t. III, σ. 197-239, Pl. I-V) μια μελέτη του Μ. Rangabe με τίτλο «Mémoire sur la partie méridionale de l'île d'Eubée», όπου αναφέρεται το δρακόσπιτο των Στύρων, και μάλιστα στον πίνακα V υπάρχει πρόχειρο σκαριφήμα κάποιων και τοιμής, κάπως αυθαίρετο θέβδα, καθώς και ένα εσωτερικό προοπτικό, ενός από τα τρία δρακόσπιτα που αποτελούν το σύνολο του «Πάλλης Άδκα dragakó».

Ο Μ. J. Girard, στο βιβλίο του *Mémoire sur l'île d'Eubée, Archives des missions scientifiques et littéraires* (2, Paris 1851, σ. 708-714, 724-725), που με τον ίδιο τίτλο αναδημοσίευσε (Paris 1852, σ. 74-80, 90-91), και αργότερα ενσωματώθηκε στο βιβλίο του Louis Lacaze, «iles de la Grèce» (Paris 1853, σ. 413-16, 420), περιγράφει τα δρακόσπιτα της Όχης και των Στύρων που επισκέφτηκε τον Απρίλιο του 1851. Το 1855 ο C. Bursian δημοσίευσε μελέτη στην *Archaeologische Zeitung* (XIII, 1855, σ. 130-142) με τίτλο «Die dyonische Bauweise in Bautrümern Euboeas», όπου θεωρεί τα κτίσματα των Στύρων, δηλαδή το «Πάλλη Άδκα dragakó» (δρακόσπιτα Α, Β, Γ), ως ναό

της Δημήτρας και της Κόρης. Ναό επίσης θεωρεί και το Δρακόσπιτο της Όχης. Το 1856 ο Welcker διενείν νέα στοιχεία στο *Rheinische Museum* (N.F., t. 10, σ. 611-617) με τίτλο: «Andere uralte Tempel auf dem Ochagebirge».

Το 1864 ο Aug. Baumeister δημοσίευσε μελέτη με τίτλο *Topographische Skizze der Insel Euboea* (Lübeck 1864, σ. 26-27, 29-30), με αναδημοσίευση των δύο πινάκων του Ραγκάδη. Ο Baumeister επισκέφτηκε τα δρακόσπιτα της Όχης και των Στύρων, και μάλιστα έκανε αξιόλογες μετρήσεις σε διάφορα αρχιτεκτονικά μέρη των κτισμάτων καθώς και οικοδομικές περιγραφές.

Το 1866 έγινε αναδημοσίευση με τον ίδιο τίτλο της μελέτης του Ulrichs στο περιοδικό «Χρυσάλλις» των Αθηνών (τ. Δ', φύλλ. 92, 30/10/1866, σ. 514-516) από το περιοδικό *Αποθήκη των ωφελιμών γνώσεων*. Το 1872 ο G. Bursian, στη *Geographie von Griechenland*, θεωρεί το δρακόσπιτο των Στύρων (Α, Β, Γ) ως τριουπόστατο αρχαίο ναό. Ο Σ. Λάμπρος, στην *Ιστορία της Ελλάδος* (τ. Α', 1886, σ. 31-32), ασχολείται με τα δρακόσπιτα και τα θεωρεί «τ' αρχαιότερα μνημεία της λατρείας εν Ελλάδι και γεννησίων έκκληξιν και θαυμασμόν δια το αρχαιοπρεπές αυτών και τα αποσώμαθς θέσεις εν ως είναι κτισμένα. ούτως ώστε ο λαός ανώμασεν αυτά σπήλια και σπία του Δράκου». Ο V. Laloux («L' architecture Grecque», Paris 1888, σ. 45, 46) αναφέρει δυο λόγια για το δρακόσπιτο της Όχης και παραθέτει ένα πολύ άσχημο σκαριφήμα (εικ. 26), βασισζόμενος μόνο στον Μ. Girard. Στην *Histoire de l'Art* (τ. VI, Paris 1894, σ. 654-655) οι Perrot-Chipiez θεωρούν το μνημείο της Όχης ως ένα από τα αρχαιότερα ιερά που χτίστηκαν πάνω σε ελληνικό έδαφος. Μια αξιόλογη μελέτη, σχετική με τα δρακόσπιτα, είναι του Theodor Wiegand, με τίτλο *Der Angebliche Urtempel auf der Ocha* (Ath. Mitt. XI, 1896, σ. 11-17, πιν. II-III), όπου δημοσιεύεται μάλιστα στις σ. 12 και 13 η, μοναδική μέχρι τότε, αρχιτεκτονική κότση και τοιμή του δρακόσπιτου της Όχης, καθώς και πλήθος καθαρά αρχιτεκτονικών παρατηρήσεων.

Το 1925 δημοσιεύτηκε μελέτη του Franklin P. Johnson («The "Dragon houses" of Southern Euboea», A.J.A. (= American Journal of Archaeology, XXIX, 1925, σ. 398-412), όπου, εκτός από τη συστηματική ανασκαφική μελέτη, δημοσιεύονται εικόνες όψεων των κτισμάτων της Όχης και των Στύρων.

Το 1930 ο Κ.Α. Γουναρόπουλος, γιατρός και λόγιος, στην «Ιστορία της Ήθου Ευβοίας, από αρχαιωτάτων χρόνων μέχρι των καθ' ημάς», που τυπώθηκε στη Θεσσαλονίκη, θεωρεί τα σπία των δρακόσπιτων «Λατόμων Δρυόνων ή των μεταγενεστέρων Στύρων».

Ο Γ. Σωτηριάδης, το 1934, δημοσίευσε στο «Ημερολόγιο της Μεγάλης Ελλάδος» (σ. 459-477) εντυπώσεις σχετικά με το δρακόσπιτο της Όχης, με τίτλο

«Ένας αθηναϊκός περίπατος». Η δημοσίευση αυτή δεν προσφέρει τίποτα καινούριο, υπάρχει μόνο μια εικόνα της εισόδου του δρακόσπιτου (σ. 472, εικ. 3) με τη σημείωση: «Αρχαία κατοικία παρά την κορυφή της Όχης».

Ο Θ. Γ. Παπαμανώλης, στο βιβλίο του «Κάρυστος» (Αθήνα 1954, σ. 92-97, 119-128, 136), ασχολείται με τα δρακόσπιτα και αναφέρει τις διάφορες μέχρι σήμερα απόψεις.

Ο Hugh Plummer, το 1956, στο «Ancient and Classical Architecture» (Simpson's History of Architectural Development, τ. Α', 1956), στη σ. 2-3, αναφέρει τα δρακόσπιτα, παραθέτει μάλιστα και το σκαριφήμα του δρακόσπιτου της Όχης (σ. 3, εικ. 3α, 6).

Το 1960 δημοσιεύεται η μελέτη μου με τίτλο: «Το Δρακόσπιτο της Όχης», στο περιοδικό *Το Βουνό* (αριθ. 217, 1960, σ. 147-163, εικ. 1-19), που ανατυπώθηκε με τον ίδιο τίτλο και με γεωμετρική περιλήψη (σ. 20-22) (Αθήνα 1961).

Οι πιο πρόσφατες και συστηματικές μελέτες, όσο γνωρίζω, είναι δύο, των Jean D. Carpenter και Dan Boyd. Η πρώτη δημοσιεύτηκε στο περιοδικό *Archaeology* (October 1976, vol. 29, No 4, σ. 250-255) με τίτλο «The Dragon Houses of Southern Euboea», και η δεύτερη στο A.J.A. (81, No 2, Spring 1977, σ. 179-215) με τίτλο «Dragon-Houses: Euboea, Attika, Karia»³.

Ακολουθήσε η μελέτη του γράφοντος με τίτλο: «Τα Δρακόσπιτα της ΝΔ Ευβοίας. Συμβολή στην Αρχιτεκτονική, την τυπολογία και τη μορφολογία τους». Επιστημονική επιθεώρηση της Πολυτεχνικής Σχολής, τ. 8, Θεσσαλονίκη 1982, σ. 265-478, πιν. 1-157.

Πρόσφατα κυκλοφόρησε το βιβλίο ενός επιστήμονα που, παρόλον ότι δεν είναι «ειδικός», η αγάπη του για την Εύβοια τον έστρεψε και στη μελέτη των «δρακόσπιτων» και πεζοπορώντας στα ευβοϊκά βουνά επέζησαν και άλλα άγνωστα από τα παρόδεια αυτά μνημεία και έτσι πλουτίστηκε το μέχρι σήμερα γνωστό υλικό: Πρόκειται για τον Θεόδωρο Ι. Σκούρα. Το βιβλίο του έχει τίτλο: *Τα δρακόσπιτα της Εύβοίας. Πρώτη παρουσίαση δεκατριών άγνωστων κτισμάτων. Κριτική σε όσα έχουν γραφεί γι' αυτά*. Χαλκίδα 1991 (σ. 1-157, πιν. έγχρωμα 1-32).

Το σπουδαιότερο από τα κτίσματα αυτά βρίσκεται στην κορυφή της Όχης. Ο δρόμος που οδηγεί από την Κάρυστο στην ανεμοδαρμένη κορυφή του βουνού περνάει από τους Μύλους. Η περιοχή είναι γνωστή από την αρχαιότητα για τα λατομεία του πραινσίβου μαρμάρου, γνωστού ως πραινσίβου της Κάρυστου (Cipollino). Σημαντικά αρχαία λατομεία υπάρχουν κοντά στους Μύλους, στη θέση «Κύλιανδρος», που δρισκεται σε ένα υψόμετρο 650 περίπου μέτρα και σε απόσταση 4 χιλιομέτρων από την Κάρυστο. Εκεί διατηρούνται μονόβλοιο κίονες που το μήκος τους φθάνει τα 12 μέτρα και η διάμετρός τους το 1,5 μ. (εικ. 1). Αντίστοιχα λατομεία υπάρχουν και

στην περιοχή των Στύρων, και ο Στράβων (X, 1, 6) τα γνώριζε, γιατί γράφει: «Κάρυστος δὲ ἐστὶν ὑπὸ τῶν ὄρει τῆ Ὀχη πλησίον δὲ τὰ Στύρα καὶ τὸ Μαρμαρίον, ἐν τῷ λατίον τῶν Καρυστίων κίωνων».

Λίγο πιο κάτω από την κορυφή που οι ντόπιοι ονομάζουν *Νεράδα*, σε υψόμετρο 1404 μέτρα, σφηνωμένο ανάμεσα σε τεράστιους μονολιθικούς βράχους, για να προφυλάσσεται κάπως από το ρεύμα, βρίσκεται το εκκληράκι του Προφήτη Ηλία. Συντροφιά με τα τέσσερα κείλι του⁴. Σε απόσταση διακοσίων μέτρων από τα καλύβια του Προφήτη Ηλία, κατά το βορρά, σχηματίζεται ένα μικρό πλάτωμα στην κορυφή, που προφυλάσσεται από Β και Ν από μεγάλα βράχια.

Στη ΒΔ γωνία του μικρού επιπέδου έχει θεμελιωθεί το αρχαίο πλαυμέτωπο κτίσμα, που είναι γνωστό με το όνομα *Σπίτι του δράκου* (εικ. 2). Εκτός όμως από το σπίτι του δράκου, δρακόσπιτα ονομάζουν οι κάτοικοι της νότιας Εύβοιας και άλλα παρόμοια αρχαία κτίσματα που βρίσκονται στην περιοχή των Στύρων αλλά και πολύ βορειότερα, και που γύρω τους πλέκονται ένα σωρό παραμύθια, από τα οποία τα σπουδαιότερα έχει αποησαυρίσει ο Ν.Γ. Πολίτης⁵ (εικ. 3).

Στη δυτική πλευρά του πλατωμάτος της κορυφής υπάρχει μια καμυλωτή μάντρα με φερραλιά από οχιστόπλακες. Στο εσωτερικό της επισημαίνεται με ανασκαφή τον αποθέτη του πλαυμέτρω κτίσματος (εικ. 4). Από την κορυφή ανοίγεται ένα μοναδικό θέαμα: όταν ο καιρός είναι αίθριος, το βλέμμα απλώνεται προς τις Κυκλάδες, τα μικρασιατικά παράλια και φθάνει μέχρι το Μοριά⁶. Η κάτοψη του κτίσματος είναι ορθογώνιο παραλληλόγραμμο με διαστάσεις 4,85 Χ 9,80. Το πάχος της τοιχοποιίας στη μεσημβρινή πλευρά είναι 1,40, όπου στη μέση της βρίσκεται και η είσοδος με πλάι

της δύο μικρά και στενά ανοίγματα (εικ. 5).

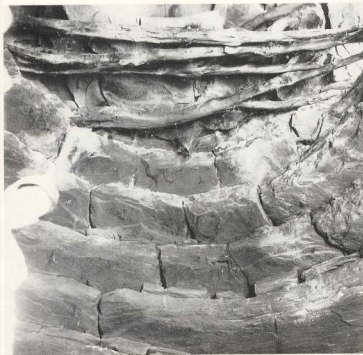
Τρεις ορθογωνισμένοι μονολίθοι δημιουργούν το πλαίσιο της θύρας, όπως διακρίνεται στο σχέδιο της εικόνας 6. Το σημείο όμως που παρουσιάζει το μεγαλύτερο ενδιαφέρον, και την ιδιομορφία σ' όλη την κατασκευή, είναι το σύστημα της στεγάσεως, αυτό που συνηθώς ονομάζουμε «εκφορικό» ή «εμφορικό» σύστημα. Ο τρόπος αυτός επεξεργής, με μεγάλες, κυκλωπειων διαστάσεων, πλακόπτερες, που εισέχουν εσωτερικά σε διαδοχικές στρώσεις και από τις τέσσερις πλευρές, έτσι ώστε να σχηματίζεται στην κορυφή οροφή με μορφή μιας αναποδογυρισμένης σκάφης ή μιας κλιμακωτής κόλυμρας πυραμίδας, έχει εφαρμοσθεί στην κάλυψη όλων των δρακόσπιτων (εικ. 7). Η επεξεργασία αυτής της εσωτερικό φθάνει τα 2,00 μέτρα.

Ο τρόπος που διαμορφώνουν τη διαδοχική αυτή «εκφορά» διακρίνεται στα σχέδια που παραθέτουμε, όπως και η σχετική γωνία κλίσεως. Όλα είναι υπολογισμένα έτσι ώστε η ενισχυμένη του βορρά να πέφτει στο εσωτερικό πάντοτε της τοιχοποιίας⁷.

Στην ανασκαφή που επιχειρήσαμε το καλοκαίρι του 1959 στο εσωτερικό του δρακόσπιτου παρατηρήσαμε μια μεγάλη αναταραχή, που οφείλεται πιθανότατα σε παλιά λαθραία ανασκαφή που έγινε πάντως μετά το 1896, εφόσον ο Theodor Wiegand θρήκε το δάπεδο του (ιερού) κτίσματος του δρακόσπιτου⁸ (εικ. 8). Αργότερα ο R. Johnson, το 1925, μπόρεσε να αναγνωρίσει μόνο μια πλακόπετρα του δαπέδου στη θέση της⁹. Η καταστροφή όμως που επισημαίνεται υποψιάζομαι ότι πραγματοποιήθηκε σε δύο φάσεις. Η δεύτερη, οπωσδήποτε, συνέβη μετά την επίσκεψη του Wiegand, το 1896, και πριν από την επίσκεψη του Johnson, το 1925. Η πρώτη καταστρο-

φή όμως έχει γίνει πολύ παλιά, πριν από την εποχή που προσδιορίζεται από τη χρονολογία των αγγείων που βρέθηκαν προφυλαγμένα κάτω από τις ήδη αναταραγμένες πλάκες του δαπέδου (εικ. 9).

Συνεπώς το κτίσμα είναι αρχαιότερο από τα αγγεία και τα άλλα ευρήματα που βρέθηκαν προφυλαγμένα κάτω από τις αναποδογυρισμένες πλάκες στην ΝΔ εσωτερική του γωνία. Τα ευρήματα αυτά είναι ένα μεγάλο πλήθος ακεραίων αγγείων (*μόνωτα κυθήια*), άλλα θραύσματα μελανόμορφων, πλήθος οστράκων αγγείων, ορισμένα από τα οποία ενενίπρωφα, λυχνάρια κ.ά. που περιγράφονται σε εργασία την οποία δημοσιεύσαμε αργότερα¹⁰. Αναμφισβήτητα το δρακόσπιτο της Ὀχης, κρίνοντας και μόνο από τα ευρήματα, τα αφιερώματα αλλά και από τα ενενίπρωφα οστράκα, θα πρέπει, κατά τη γνώμη μου, να ήταν ένα ιερό, ένας ναός. Πάντως για τη λειτουργία του έχουν υποστηριχθεί κατά το παρελθόν οι εξής απόψεις: 1. κατοικία Βοσκάων (L. Ross), 2. τάφος (Fried Thiersch), 3. φρυκτωριών (Th. Wiegand, Franklin Johnson, Philippson), 4. ναός (Hawkins, H.N. Ulrichs). Θα μπορούσαμε να ανιχνεύσουμε τους θεούς στους οποίους ήταν αφιερωμένο το ιερό από κορυφής, βασισμένοι σε πληροφορίες αρχαίων συγγραφέων και συγκεκριμένα με άλλες κορυφές βουνών, που γνωρίζουμε ότι οι αρχαίοι λάτρευαν τον Δία και την Ήρα, όπως στην κορυφή του Κοκκινίου ορούς¹¹. Την «οχεία Διός και Ήρας» γνωρίζουμε όμως ότι οι αρχαίοι με πρόγονοι γιόρταζαν και στις κορυφές και άλλων βουνών. Την λατρεία του υπέρτατου θεού στις κορυφές βουνών γνωρίζουμε και σε άλλους λαούς, όπως στους Πέρσες, όπως αναφέρει ο Ηρόδοτος (1, 131), αλλά και σε σημιτικούς λαούς, όπως οι Ναβαταίοι. Άλλωστε, από τον «ιερό γάμο, την

8. Στιγμιότυπο από την ανασκαφή στη Νά γωνία, εσωτερικό του δρακόσπιτου της Όχης.

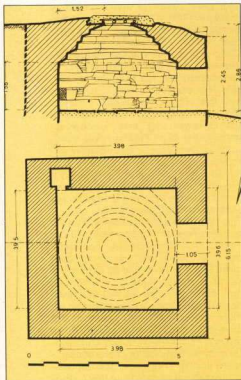
9. Τα επάλληλα τοποθετημένα αγγεία, όπως βρέθηκαν κατά την ανασκαφή στο εσωτερικό του δρακόσπιτου της Όχης.

12. Πάλλη λάκα δραγκό. Εσωτερική όψη της στεγάσεως του δρακόσπιτου "Γ".

13. Πάλλη λάκα δραγκό. Η τοιχοποιία και η στέγαση του δρακόσπιτου Β, κοντά στην είσοδο. Εσωτερική όψη.

10. Αγγείο με υπόλοιπα καύσεως που βρέθηκαν στο εσωτερικό του δρακόσπιτου της Όχης.

11. Πάλλη λάκα δραγκό. Κάτοψη και εγκάρσια τομή του δρακόσπιτου Γ του συγκροτήματος "Πάλη λάκα".

οχεία της Ήρας και του Δία, είδαμε πως ο Στέφανος Βυζάντιος θεωρεί ότι έλαβε την ονομασία του το θουό της Όχης, που είχε δανείσει το όνομά του σ' όλη την Εύβοια¹². Στη λατρεία αυτή, στην Όχη, η Ήρα λατρεύονταν ως Ζυγία ή Γαμηλία, επειδή θεωρούνταν ότι θεμελίωσε το γάμο επάνω στην κορυφή του όρους (Ήρα οχεία)¹³. Όπως η λατρεία του Δία γινόταν κατ' εσχολήν στις κορυφές των βουνών, όπου είχαν ανδριωθεί και οι αρχαιότεροι θεομοί του, έτσι και η Ήρα, η Ακράια Θεά, λατρεύονταν στις ακροπόλεις και στις κορυφές των ψηλών βουνών που είναι κρυμμένες στα σύννεφα και τις δέρνουν οι καταιγίδες¹⁴. Δεν είναι όμως μόνο στην Όχη όπου η Ήρα γοήτευσε το Δία. Το ίδιο επανηλήφθη και στην Ίδη της Τροίας, όπως μας περιγράφει ο Όμηρος στην Ιλιάδα (Ξ 162).

Ο Δίας είναι ο θεός της Ίδης, όπως και του Ολύμπου και της Δωδώνης· συνδέεται γενικά με όλες τις κορφές των ψηλών βουνών, με την κορφή του θουού της Αίγινας, την Κυλλήνη, τον Ταύγετο, την Ιθώμη, το Λύκαιον, τη Δίκτη της Κρήτης.

Στην Ίδη, ιδιαίτερα, η λατρεία του Δία είχε κάποιο μυστηριώδη χαρακτήρα, που αποσιωπά γενικά από την ελληνική λατρεία του. Οι ιεροτελεστίες εκεί συγχέονταν με τις αντίστοιχες του Ζάρεως και της Μεγάλης Μητέρας, γεγονός που αποδείχθηκε την ασιατική του καταγωγή¹⁵.

Οι Σάμιοι ισχυρίζονταν ότι η Ήρα γεννήθηκε στη Σάμο· επίστευαν μάλιστα ότι ιδρυτές του ναού της ήταν Δελέγες.

Η ελληνική Ήρα αναμφίβολα κατάγεται από τη θεά αυτή της Σάμου, που δεν είναι τίποτε άλλο παρά μια μορφή της ασιατικής θεάς, Μεγάλης Μητέρας, που η καταγωγή της είναι αναμφίβολα Χαλδαϊκή¹⁶. Ο γιος του Πελασγού Τέμενος ίδρυσε τρία ιερά της

Ήρας στην Αρκαδία για να λατρεύει την Ήρα ως τελεία, παρθένο και χήρα¹⁷. Η Ήρα Τελεία λατρεύονταν και στην Αρκαδική Μεγαλόπολη¹⁸, στις Βοιωτικές Πλαταίες¹⁹ και στον Βοιωτικό Ορχομένο μαζί με τον Τέλειο Δία. Βλέπουμε ότι ο Δίας και η Ήρα ιδιαίτερα λατρεύονταν σε περιοχές γνωστές για το προελληνικό τους υπόστρωμα. Στην Πελοπόννησο ο Πέλοψ μετέφερε λαό από τη Φρυγία²⁰, αλλά και Δρύσιες και Καϊκάνες και Πελασγούς²¹. Η Τελεία Ήρα λατρεύονταν ιδιαίτερα από τους Πελασγούς, του Δρύσιες, τους Εζωτερικό, φύλα προελληνικά ή μη ελληνικά. Στην Κάρια η Τελεία Ήρα λατρεύονταν στη Στρατονική και στην κορφή του λόφου στην Ραναμारा²².

Απόδειξη της μικρασιατικής προελεύσεως της λατρείας του ιερού γάμου του Δία και της Ήρας είναι και οι ανάγλυφες παραστάσεις στο θράκο, στο υπόθαλαμο ιερό, στο Iasili-Kaya, κοντά στο Bozhaz-Kauli, όπου εικονίζεται σκηνή του μυστικού γάμου του Μεγάλου Θεού και της Μεγάλης θεάς, που χωρίς την τέλεσή του είναι αδύνατη η γονιμοποίηση και η καρποφορία στη γη²³.

Με την έρευνά μου στο δρακόσπιτο της Όχης διαπιστώσαμε την τέλεση θυσιών και στο εσωτερικό του ναού, αλλά και στο εξωτερικό. Παρ' όλες τις αμφιβολίες ή επιφυλάξεις που έχουν εκφραστεί για την ταύτιση των ευρημάτων του «αποθέτη» με το κτίσμα, αναμφίβολα πιο δεχόμαστε ότι είναι ναός (και συνεπώς και το σημείο που βρέθηκαν δεν είναι αποθέτης), ανήκουν σ' έναν υπαίθριο θεμό, που αυτός, τουλάχιστον από τα όστρακα, βρίσκεται σε δράση τουλάχιστο στην αρχαϊκή εποχή και πιθανότατα και πολύ παλαιότερα. Άλλωστε, ο Πausανίας είδαμε ότι μνημονεύει παρόμοια υπαίθρια ιερά στην κορυφή του Κοκ-

κυνίου όρους της Εριμνής.

Ο Ulrichs²⁴ αναφέρει ότι στο εσωτερικό του ναού εζέχει από το δυτικό τοίχο μια τετράγωνη τραπεζομορφή πλάκα, που ίσως επάνω της ήταν τοποθετημένα τα αγάλματα των λατρευόμενων θεών ή άλλα αναθήματα.²⁵ Η σημερινή εσωτερική κατάσταση του μνημείου και οι ζημιές που έχει πάθει κατά καιρούς έχουν εξαφανίσει τα ίχνη αυτού του θωμού. Τα ευρήματα όμως ήταν συγκεντρωμένα ακριβώς γύρω από το σημείο αυτό (ό.π., σ. 297). Οι θυσιές αυτές ασφαλώς θα γίνονταν κάποια καθορισμένη εποχή του έτους. Σε κάθε νέα θυσία θα καθάριζαν το χώρο από τα ιερά κατάλοιπα της προηγούμενης θυσίας. Όταν γέμιζαν οι γαιάνες, παράγωναν το υλικό των θυσιών στον αποθέτη (εικ. 7, 14). Από τα ευρήματα της περιοχής που εξετάσαμε θα πρέπει οι θυσιές να γίνονταν εκεί, τουλάχιστον από την αρχαϊκή εποχή. Το κτίριο πια μας φανέρωσε καθαρά τον ιερό του χαρακτήρα.

Ήταν αναμφίβολα ένας ναός.

Δυστυχώς δεν μπορούσαμε να προσδιορίσουμε το είδος της λατρείας. Πάντως οι θυσιές αυτές και η λατρεία γίνονταν σε έναν ορθογωνικό ναό πλατωμένο, με την είσοδο στην πλατιά πλευρά μά αρχή τελείως αντίθετη με την ελληνική αντίληψη για τους ναούς. Άλλωστε, όπως παρατήρησαν οι Jean Carpenter και Dan Boyd, και οι θυσιές που τελούνταν μέσα στο ναό δεν είναι επίσης συνήθεια και τόσο ελληνική.²⁶

Εκτός όμως από το δρακόσιπο στην κορυφή της Όχης, υπάρχουν πολλά άλλα στην ευρύτερη περιοχή της ΝΔ Εύβοιας. Αναφέρουμε το σπουδαιότερο όλων, το Πάλλη λάκα δρυακό, που βρίσκεται στην πλαγιά του βουνού Κλάσι (εικ. 15).

Η προσπάθεια γίνεται ευκολότερη από τα Στύρα (εικ. 6). Πρόκειται για τρία κτίσματα που αρθρώνονται σε σχήμα Π (π). Τα δύο σκέλη του Π σχηματίζονται από δύο αντιμετώπα πλατωμένα κτίσματα, με μοναδική προσπέλαση στο κέντρο, και στην κορυφή υπάρχει ένα τετράγωνο, σε κάτοψη, κτίσμα που στεγάζεται με εκφθόρικο «θόλο» (εικ. 15, 18).

Δεν είναι δυνατό, σε μια τόσο σύντομη αναφορά να περιγραφούν όλα τα δρακόσιπα της περιοχής των Στύρων απλώς μόνο τα αναφέρουμε. Αυτά είναι: Το Λουμιθέλα ή Μάρια δρυακό (εικ. 19, 20), το Ντάρτζα δρυακό (εικ. 21), το Λουμιθέλα ή Κρόι-Φτοχό δρυακό, το δρυακό Τροϊκα «Λιμικό», το δρυακό Καταρά, το δρυακό Λιμικό, το δρακόσιπο στους Βορβελιούς, το δρακόσιπο στην Αιωνού, το δρακόσιπο στα Ρούκλια, το δρακόσιπο στο Βατόνια. Σ' αυτά θα πρέπει να προστεθούν τα νεότερα, που επιστράφηκε η έρευνα του Κ. Ξ. Σκούρα. Αυτά είναι: το δρακόσιπο στο χωριό Γλυφάδα (Τοσόρες), στη θέση «Χτι-ομένη», δρακόσιπο κοντά στη Χαλκίδα, στο ύψωμα Γαμήνα πάνω από το

14. Λεπτομέρεια της τοιχοποιίας του δρακόσιπου "Πάλλη λάκα" (φωτ. 1957).

15. Αποψη του δρακόσιπου Δ (Λουμιθέλα ή Μάρια δρυακό, φωτ. 1959).

Βατόνια, στον Κάθο Τόλια, άλλο δρακόσιπο πάνω από το χωριό Νιμποριά, γνωστό με το όνομα «Πύργος». Στη θέση Κούρθεα υπάρχουν ερείπια δύο δρακόσιπων, στο λόφο Βίγκλα, στην τοποθεσία «Ίλκιζες» των Στύρων, στη θέση Μάκκου, συγκρότημα δύο δρακόσιπων, στο χωριό Κοίλα στη θέση «Στενό», στη θέση «Λάκες» κοντά στα Ρούκλια, και οποσδήποτε θα υπάρχουν και άλλα.

Πάρα πολλά από τα δρακόσιπα αυτά εμφανίζουν μίαν ενδιαφέρουσα άρθρωση, σε κάτοψη, και χρησιμοποιούνται, όπως αναφέραμε, σαν «στρώτες». Πιθανότατα αυτή θα ήταν και η χρήση τους και κατά την αρχαιότητα. Μοιάζουν πολύ και με τα κρητικά «μπατά», που είναι γνωστή η χρήση τους ως βοηθητικά κτίσματα ποιμενικών εγκαταστάσεων, ιδίως για τυροκομικές εργασίες.

Αναμφισβήτητα τα κτίσματα αυτά εντάσσονται στη μεγάλη οικογένεια των κτιμάτων που η επιστήμη κατατάσσει γενικά στις «μεγαλιθικές» κατασκευές, και που επισημαίνονται: από τα νησιά της δυτικής Μεσογείου, με τις ποικίλες τους κατόψεις, στρωγυλιές και ελλειψοειδείς στο πλάισιόν, με εκφθόρική πάντοτε κάλυψη, γνωστές ως «navetta», μέχρι τη δική μας Χάληη—όπου επισήμως πρόσφατα αντιστοιχες κατασκευές, γνωστές με την ονομασία «κύφες»²⁷—και μέχρι τα «κολοσόσιπα, κολοσιπιακές-κολοσιπια και «κολογιάνερνες» της Μάνης²⁸, και φθάνουμε στην Κοριά, όπου επισήμαίνονται παρόμοια με τα δρακόσιπα κτίσματα, όπως στο Alázydin Kalesi στη χερσόνησο Bodrum²⁹ που παλιότερα μελέτησε ο Amedeo Majuri³⁰ και πρόσφατα ο G. E. Bean³¹ και τα αποτύπωσε ο W. Radt.³² Στην Ετροπρία, επίσης, είναι συχνό το παράδειγμα νεκρικών θαλάμων με ορ-

θωνοεική κάτοψη, όπου στην κάλυψη εφαρμόζεται το σύστημα της επεσόχης μόνο από τις δύο μακριές πλευρές³³.

Σχετικά με τη χρονολογία ανδρώσεως των δρακόσιπων η απάντηση είναι δύσκολη. Έχουν υποστηριχθεί απόψεις που διαφέρουν υπερβολικά μεταξύ τους. Οι παλιότεροι συγγραφείς θεωρούσαν το δρακόσιπο της Όχης ως ένα από τα αρχαιότερα ιερά που υπάρχουν στο ελληνικό έδαφος (Hawkins 1797), οι δρακόσιπα της Όχης αποκαλεί ως τον αρχαιότερο ναό στην Ελλάδα³⁴.

Όλες οι σχετικές απόψεις αναφέρονται αναλυτικά στη μελέτη μας για τα δρακόσιπα της ΝΔ Εύβοιας (σ. 455-463). Η συγκριτική μελέτη των λιθοδομών έχει κάπως προωθήσει το θέμα της χρονολογήσεως των δρακόσιπων. Οι τοιχοποιίες αυτές των δρακόσιπων στη θέση Πάλλη λάκα, μοιάζουν με αντίστοιχες φρουριακά κατασκευών των μέσων του 5ου αι. π.Χ. και του 4ου αιώνα π.Χ. Παράλληλα η τοιχοποιία του προηγούμενου δρυακού μοιάζει με την αντίστοιχη του δρυακού Καταρά στους Στρουπιούς.

Ένα άλλο επιδοθητικό δεδομένο για τη χρονολόγηση του δρακόσιπου της Όχης είναι τα αγάλματα που βρέθηκαν στο εσωτερικό του. Η αντιρρητική πλειοψηφία τους ανήκε σε έναν τύπο κυπελλομορφό (κυάθιο, κυαθιακό), σαν φυλτζάνι, που ακολουθεί πολύ αρχαιότερα μορφολογικά πρότυπα. Οι ρίζες του τύπου αυτού χάνονται στη μυκηναϊκή εποχή³⁵. Κατ' εξοχήν όμως ο τύπος των αγγείων αυτών επιθυριάρια που στην Αττική από την πρωτογεωμετρική εποχή, Υπάρχουν, βέβαια, ακόμα αρκετά χαρακτηριστικά που διαφοροποιούν τα διάφορα αγάλματα του 7ου αιώνα, που ανήκουν στην ίδια οικογένεια με τα αντίστοιχα της Όχης, όπως

είναι η μορφή των παρειών, των λαβών, ο πηλός και η τεχνική.

Η μορφή αυτή συνεχίζεται και κατά την αρχαϊκή περίοδο, και μάλιστα ορισμένα από τα μόνιμα κούβια πλησιάζουν πολύ στις φόρμες των κυπελλομορφών της Όχης (Αναγυρούς Αττικής), πρωτοκορινθιακά, και άλλα μοιάζουν με αντίστοιχα της Αγοράς των Αθηνών, που χρονολογούνται γύρω στο 600 π.Χ., όπως και ορισμένα άλλα που βρέθηκαν στο Φάληρο (625 π.Χ.). Δεν πρέπει όμως να ξεχνούμε ότι τα αγάλια της Όχης προφανώς ανήκουν σε ένα ντόπιο εργασιότατο, γι' αυτό δικαιολογούνται ορισμένες ιδιομορφίες τους.

Τα κυπελλομορφα αγάλια της Όχης, έτσι όπως βρέθηκαν στο εσωτερικό του ναού, δικαιολογούν την άποψη ότι ανήκουν στην ίδια περίπου εποχή, παρ' όλες τις διαφορές όπως εμφανίζονται στα profiles τους (Ν. Μουτσόπουλος, ό.π., εικ. 18-21), αλλά και στις εγκάρσιες τομές που αφήνουν να διαφαίνονται τυχαίες μάλλον περισσότερο ή λιγότερο συγγένειες με αρχαιότερα μόνιμα κούβια. Οι απότομες μεταβάσεις στις επιφάνειες των profiles, που διακόπτονται την απαλότητα της εξωτερικής καμύλης, μας οδηγούν τελικά στην άποψη ότι ανήκουν στην όψιμη πιθανότατα ελληνιστική εποχή. Εντονότερες όμως διαφορές διαφοροποιούν τα κυπελλομορφα αγάλια της Όχης από αντίστοιχα της ρωμαϊκής περιόδου. Η δράση όμως στην κορφή της Όχης δεν αρχίζει την εποχή που προσδιορίζεται η χρονολόγησή των μόνιμων καθίσκων που βρέθηκαν μέσα στο ναό. Η αρχαϊκή επιγραφή που βρήκαμε μέσα στη γη, στη δοκιμαστική τομή που επιχειρήσαμε στο ΝΔ σημείο, εξωτερικά από το ναό και που πιθανότατα είχε σχέση με το θωρό που είδαν του προηγούμενου αιώ-

να οι ξένοι επισκέπτες της Όχης, μαρτυρούν τη λατρεία που γινόταν στην κορφή του θωρού και που ήρθε αργότερα κατά την ελληνιστική εποχή να συνεχιστεί ο πλατυμώσιος ναός (εικ. 8, 10). Οπωσδήποτε, ο προστατευτικός τοίχος που υπάρχει στη Δ πλευρά σχετίζεται περισσότερο με τον αρχαιότερο θωρό παρά με το πλατυμώσιο κτίσμα (εικ. 7). Της ίδιας παλιότερης περιόδου τεκμήρια είναι και η αρχαϊκή επιγραφή στο Μετόπι όπως και τα χαράγματα στη Ροσηλιά.

Τελειώνοντας όμως, δεν θα πρέπει να παραλείψουμε να επισημάνουμε τον κίνδυνο που υπάρχει και απειλεί την ύπαρξη των μνημείων αυτών, έτσι καθώς παραμένουν αδιαφάνετα. Θα πρέπει να καταβληθεί μέριμνα από το κράτος για την αποκατάσταση του μικροπεριβάλλοντος, ώστε να ενταχθούν ουσιά στο χώρο και στο φυσικό τοπίο με το οποίο με τόση σοφία άλλοτε συμβίβονταν, όντας τα ίδια σαρξ εκ της σαρκός του.

Σημειώσεις

1. Η ανακάλυψη του Hawkins δημοσιεύτηκε στη μελέτη του Robert Walpole, "Travels in various Countries of the East, being a continuation of Memoirs relating to European and Asiatic Turkey", 2, London 1820, σ. 285-293. Στο βιβλίο υπάρχουν δύο ενθετοι πίνακες (χαλκογραφίες) ανάμεσα στις σελίδες 288-289. Ο πρώτος έχει τίτλο: Western View of the Temple on Mount Ocha και ο δεύτερος: Plan and Section of the Temple on Mount Ocha.
2. Από τα δρακόντια των Στύρων οι διάφοροι περιηγητές επισκέφθηκαν μόνο αυτό που ονομάζεται «Πάλλη λίκνα δρακόν». Από τα άλλα δρακόντια της περιοχής μνημονεύουν μόνο εκείνο στην Αμνύου.

3. Σχετικά με το δρακόντιο της Όχης γράφουν οι Jean Carpenter και Dan Boyd (A.J.A., 81, 1977, σ. 180): "The Dragon-House on Mount Oche is the most elaborate, well-made, and enigmatic of the Dragon-Houses. The detailed study which this building demands was begun by Wiegand (1896) and Johnson (1925) and continued by Moutsopoulos, who carried out a small excavation on the peak of Oche in the summer of 1959. One can hope that Moutsopoulos will publish a full account of his finds and the results of his study, but his preliminary report in Το Βουνό (1960) contains a fairly detailed physical description with photos and plan of the Dragon-House. Therefore, since the major features of the building have been well reported, we shall limit ourselves to giving a summary architectural description along with a few detailed observations and comments of our own".

4. Ν.Κ. Μουτσόπουλος, "Το δρακόντιο της Όχης", Το Βουνό, αρ. 217, 1960, σ. 148. Του ίδιου: «Τα "δρακόντια" της ΝΔ Εύβοιας. Συμβολή στην αρχιτεκτονική, την τυπολογία και την μορφολογία τους", ΕΕΠΣ (= Επιστημονική Επιθερία της Πολυτεχνικής Σχολής-Τμήμα Αρχιτεκτόνων του Α.Π.Θ.), τ. Η', Θεσσαλονίκη 1982, σ. 278, εικ. 2, σ. 280, εικ. 3.

5. Ν. Πολίτη, Μελέτη περί του θούου και της γλάσσης του ελληνικού λαού, Παράδοξες Α', εν Αθήναις 1904, σ. 220.

6. H. N. Ulrichs, "Reisen und Forschungen in Griechenland. Zweiter Theil Ueber den Tempel der Juno auf dens Berge Ocha bei Carystos", Berlin 1863, σ. 253.

7. Σχετικά με τον τρόπο στεγάσεως των δρακόντιων και τους σχετικούς υπολογισμούς, βλ. Ν.Κ. Μουτσόπουλος, "Τα δρακόντια της ΝΔ Εύβοιας", ό.π., ΕΕΠΣ, τ. Η', 1982, σ. 406-415.

8. Theodor Wiegand, "Der Angebliche Urtempel auf der Ocha", Ath. Mitt., XXI, 1896, σ. 11-17.

9. Fr. Johnson, "The Dragon-Houses of Southern Euboea", A.J.A. 29, 1925, σ. 399.

10. Πρβλ. Ν.Κ. Μουτσόπουλος, "Τα δρακόντια της ΝΔ Εύβοιας", ΕΕΠΣ, τ. Η', 1982, σ. 292-325.

11. Scholia in Theocritum (Carolus Wendel), Teubner XV, σ. 311.

12. Στέφανος Βυζάντιος, λ. Κάρυστος. 13. Αρχμ. Χρυσόστομος Θέμελλ, Θεολογία, τ. 26, 1995, σ. 438. Alexander S. Murray, Manual of Mythology, London 1874, σ. 49.

14. Π. Ντεσάρ, Ελληνική Μυθολογία, τ. Α', σ. 77.

15. Π. Ντεσάρ, Ελληνική Μυθολογία, τ. Α', σ. 81.

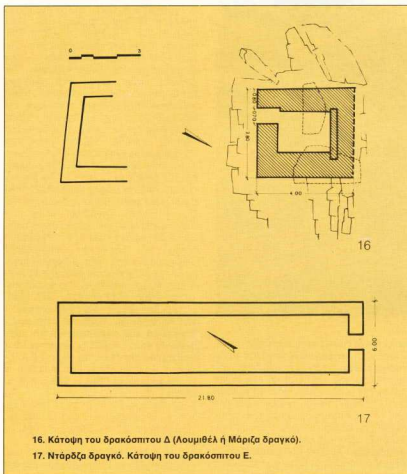
16. Π. Ντεσάρ, ό.π., σ. 88.

17. Πλουταρχος, 8, 22, 2.

18. Πλουταρχος, 8, 31, 9.

19. Πλουταρχος, 9, 27.

20. Πλούταρχος, τ. 2, Teubner, σ. 441 (C 321): "Πλούταρχος μὲν ἐκ τῆς Φρυγίας ἐπαγαγόμενον λαόν εἰς τὴν ἀπ' αὐτοῦ κλη-

16. Κάτοψη του δρακοσπίτου Δ (Λουμιθέα ή Μάριζα Δραγκό).

17. Ηπάρβζα Δραγκό. Κάτοψη του δρακοσπίτου Ε.

θείσαν Πελοπόννησον...". Πρβλ. IB', σ. 803 (C. 571): "Ούτω δ' ἐνίλλακται ταῦτα ἐν ἀλλήλοισι, ὡς πολλὰκις λέγομεν, ὥστε καὶ τὴν περὶ Σίπυλον Φρυγίαν οἱ παλαιοὶ καλοῦσιν, ἀδηλον εἶτε τῆς μεγάλης εἶτε τῆς μικρᾶς μέρος οὖσαν, ἢ καὶ τὸν Τάνταλον Φρύγα καὶ τὸν Πέλοπα καὶ τὴν Νιόβην ὀπιότερωσ δ' ἂν ἐχῆ ἢ γε ἐπάλλαξις φανερά".

21. Στράβων Z', Teubner, σ. 441 (C 321): "Δρῦσιον τε καὶ Καυκῶναν καὶ Πελασγῶν καὶ Λελέγων καὶ ἄλλων τοιοῦτων καταναεμιμένων τὰ ἐντόσ τοῦ Ἰσθμοῦ".

22. Alfred Laumonier, *Les cultes indigènes en Carie*, Paris 1958, σ. 256, 310, 352, 721. J. Carpenter-D. Boyd, *A.J.A.* 81, 1977, σ. 207.

23. René Grousset, *Les premières civilisations*, Presses Universitaires de France, 1950, σ. 291.

24. Χρυσάλλης, ὁ.π., σ. 515.

25. O.C. Bursian, ὁ.π., σ. 134, αναφέρει, επίσης, τὴν ὑπάρξει δωμοῦ.

26. *A.J.A.* 81, 1977, σ. 207.

27. N.C. Μουτσόπουλος, "Κύρhes". *Les maisons en encorbellement à caractère particulier, de Chalki au Dode-canèse*, Πρακτικά συνεδρίου: Space and History, *Urban Architectural and Space*, Thessaloniki 1989, σ. 157-167.

28. N.K. Μουτσόπουλος, Γ. Δημητροκόλλη, "Τα μεγαλιθικά μνημεία τῆς Μάνης", *Πρακτικά Α' Διεθνούς Συνεδρίου Πελοποννησιακών Σπουδῶν*, τ. Β', Αθήναι 1976, σ. 135-169, πιν. ΚΕ-ΝΕ'. Των ἰδίων: "Further notes on the megalithic monuments of Naxos", *Balkan Studies*, τ. 18, 2, Thessaloniki 1977, σ. 251-259. Των ἰδίων: "Νεώτερες ἐρευνες στα μεγαλιθικά μνημεία τῆς Μάνης", *Πρακτικά του Α' Λακωνικού Συνεδρίου*, τ. Β', Αθήναι 1980, σ. 385-390.

29. G. E. Bean and J. M. Cook, "The Halicarnassus peninsula", *B.S.A.*, no. L (50), 1955, σ. 119, εικ. 6b.

30. "Viaggio di Esplorazione in Caria", *Annuario della R. Scuola Archeologica di Atene*, t. IV-V, 1921-22, σ. 433-435, εικ. 42-44.

31. *Turkey Beyond the Maeander*, London 1971, σ. 129, H. 28. J. D. Carpenter-D. Boyd, *Archaeology*, 24, No 4, 1976, σ. 256.

32. "Siedlungen und Bauten auf der Halbinsel von Halikarnassos unter besonderer Berücksichtigung der archaischen Epoche", *Istanbul Mittellungen*, Beiheft 3, Tübingen 1970, σ. 39-55, εικ. 1-5.

33. Romolo A. Staccioli, "Come

ricinoscere l'Arte Etrusca", Milano 1978, σ. 19, υπόγειο Montecalvario κοντά στην Castellina in Chianti, στην επαρχία Siena.

34. H. N. Ulrichs, ὁ.π., Berlin 1863, σ. 252.

35. Βλέπε τὴν σχετ. θιθλιογρ. στὸν N.K. Μουτσόπουλο, ὁ.π., σ. 461-463.

The "Drakospita" (= Dragon houses)

N.K. Moutsopoulos

The first to discover the drakospito on the top of Mount Ochi, on September 11, 1797 was Hawkins. The chronological consideration of the various publications on the drakospita of the Mounts Ochi and Styra shows that they are many and that all visitors have been deeply impressed; as a matter of fact each one of them has tried in his own way to give an explanation of the edifices purpose and function.

The more important from these buildings lies on the top of Ochi, while many others are scattered in the broader district of the SW Euboea with better known among them the Palli Laka Drago on the slope of Klioisi mountain.

A great number of these drakospita show an interesting articulation in plan and are used as sheep-folds. They present a strong resemblance to the Cretan «mitata» that function as secondary structures in pastoral installations used especially for the cheese-making procedure.

Undoubtedly these edifices can be assigned to the wide family of buildings that have been classified by the scientist in the category of the «megalithic» constructions and are located on the islands of the western Mediterranean. They exhibit a variety of plan, mostly cyclical or elliptical and are commonly known as «navetta».

As regards the date of the drakospita erection the attempt is a difficult one and the opinions expressed so far differ considerably from one another. The older scholars have considered the Ochi drakospita as one of the most ancient sacutaries in Greece (Hawkins 1797), while Ulrichs thinks that this edifice must be the oldest Greek temple.

All relevant views are thoroughly presented in our study on the drakospita of the SW Euboea (pp. 455-463).

Finally, we must also stress here the menace threatening the existence of these monuments as long as they remain in the mercy of nature and time. The state should take care of the restoration of their micro-environment so that these buildings can peacefully coexist with the landscape with which so wisely they have been engaged for centuries long.